Date noi referitoare la cetatea Chilia

<https://doi.org/10.52603/arta.2021.30-1.01>

Rezumat

Date noi referitoare la cetatea Chilia

Cetatea medievală a Chilie, astăzi inexistentă, era compusă din citadela de piatră atribuită genovezilor, centura exterioară de zid, ridicată în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, și întărirea bastionară otomană, edificată la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

În articol sunt examinate două documente referitoare la cetatea Chilia, descoperite de autor în Arhiva Militară-Istorică de Stat a Rusiei din orașul Moscova. Primul document reprezintă un plan nedatat al fortificației bastionare otomane realizat, cel mai probabil, de inginerul francez François Kauffer. Pe desen sunt indicate în limba turco-osmană denumirile bastioanelor (Bastionul Agalei, Bastionul Pașei, Bastionul Unical/Neobișnuit), porților (Poarta de piatră, Poarta cu hersă, Poarta dinspre apă, Poarta Agalei), construcțiilor de zid (moscheea sultanului Bayezid) ș.a. Cel de-al doilea document, de asemenea nedatat, prezintă patru vederi ale cetății de piatră, construită când localitatea se afla în posesia Moldovei. Izvorul iconografic oferă informații despre forma turnurilor (prismatice cu patru, șase și opt fețe, cilindrice, cu rezalit, cu nivelul superior în consolă, cu coronament-turnuleț), forma acoperișurilor (piramidale în patru, șase și opt fețe, conice, în două sau patru pante cu coamă), forma merloanelor (rectangulare simple, rectangulare cu terminația în două pante plasată transversal sau longitudinal) ș.a.

Cuvinte cheie: cetatea Chilie, citadela Chilie, cetatea bastionară a Chilie, Ștefan cel Mare, François Kauffer.

Summary

New data regarding the Kilia fortress

Kilia medieval fortress, now non-existent, consisted of a stone citadel attributed to the Genoese, an outer belt of fortifications, built under Stephen the Great, and an Ottoman bastion fortress, designed and built in the end of the XVIII century.

This article examines two documents referring to the Kilia fortress, discovered by the author in the Russian State Military-Historical Archive of Moscow. The first document is an undated plan for a Turkish bastion fortress developed, most likely, by the French engineer François Kauffer. The figure shows the Ottoman-Turkish names of bastions (Agha Bastion, Pasha Bastion, Unique/Unusual Bastion), gates (Stone Gate, Gate with a portcullis, Water Gate, Agha Gate), stone buildings (Sultan Bayezid's Mosque), etc. The second document, also undated, shows four images of a stone fortress, built by the Moldovans. The iconographic source offers information on the layout of some towers (rectangular, hexagonal, octagonal and complex), the tower's shape (prismatic with four, six and eight sides; cylindrical; with a rizalit; with an upper console floor, ending in the form of a turret), the shape of the roofs (hipped with four slopes, six and eight slopes, conical, gable roof or gable one with a ridge), the shape of the merlons (simple rectangular, rectangular with a gable ending located longitudinally or transversely), etc.

Key words: Kilia stone fortress, Kilia citadel, Kilia bastion fortress, Stephen the Great, François Kauffer.

Cetatea Chilia, situată în Deltă pe o insulă formată de un braț al Dunării, a fost încorporată în sistemul militar și administrativ al Imperiului Bizantin pe timpul fortificării extremităților nordice ale acestuia cu un șir de piese defensive – sedii ale flotei bizantine pe linia danubiană [8, p. 58]. În lista castelelor patriarhale dependente de Constantinopol, datată de prin 1318-1323, figurează un „καστέλλιον”, menționat ca „Chilia sau Licostomion” [14, p. 95; 29, p. 208].

Ulterior, prosperitatea urbei portuare, trecută în posesia Genovei, este surprinsă în actele notarului italian Antonio di Ponzò, operate între anii 1360-1361 [12, p. 455]. Aceasta apare, alături de Vicina, printre orașele bulgare și valahe într-o listă alcătuită de capul bisericii ruse, mitropolitul Ciprian, datată între 1388 și 1394 („Iar pe Dunăre – Drestvin, Dicin, Chilia”) [24, p. 475].

După genovezi, cei care au preluat controlul orașului au fost domnii Țării Românești, care

I-au ținut cel puțin din a doua parte a domniei lui Mircea cel Bătrân, până în timpul lui Dan al II-lea (după 1403-1404, până în 1426)” [18, p. 510-511]. După 1426, localitatea ajunge în posesia Moldovei [15, p. 99-102]. În 1429 și 1431 Chilia este disputată de Ungaria și Țara Românească [17, p. 325-326], iar în 1435 aceasta figurează într-un document în calitate de cetate și vamă [9, p. 681, nr. 192]. După 1437, când feciorii lui Alexandru cel Bun au divizat Moldova în două, Țara de Jos cu Chilia i-a revenit lui Ștefan al II-lea. Ulterior, așezarea dunăreană a ajuns în stăpânirea Regatului Ungar, dar mai apoi s-a reîntors la Țara Românească, probabil între 1439 și 1445/1446 [18, p. 511].

În 1448 în statutul politico-juridic al Chiliei au intervenit noi schimbări, localitatea fiind cedată de domnul Moldovei Petru al II-lea lui Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei, pe atunci regent al Ungariei. Din 1453, după cucerirea Constantinopolului de către otomani, s-au întetit încercările acestora de a transforma Marea Neagră într-o mare internă a Semilunii. Potrivit relatărilor lui Constantin Mihailovici de Ostrovița, sultanul Mehmed al II-lea ar fi declarat: „Atâta vreme cât Chilia și Cetatea Albă le țin și le stăpânesc românii, iar ungurii Belgradul sârbesc, noi nu vom putea avea nicio biruință” [7, p. 128]. Afirmția demnitarului confirmă indirect că la acea vreme Chilia ținea de Țara Românească.

În 1462 Ștefan cel Mare a întreprins o încercare de a reîntoarce prin forță această cetate importantă, dar fără succes. În timpul atacului, Ștefan cel Mare a fost rănit în gleznă. Doar în 1465 voievodul moldovean a izbutit să cucerească fortăreața [20, p. 40].

Următorii 19 ani reprezintă perioada de maximă ascensiune a Chiliei. Recăpătând cele două porturi danubiene, Chilia și Cetatea Albă, Țara Moldovei s-a afirmat ca o mare putere pontică. Acum gurile Dunării – „porțile Europei” erau deschise. Chilia, al doilea oraș din țară după numărul populației după Cetatea Albă (15000 de locuitori), a devenit un important centru de comerț prin care tranzitau mărfurile aduse din Orient, pentru desfacerea lor pe continentul european. În vara anului 1479 Ștefan cel Mare începe construcția/reconstrucția cetății de piatră de pe țărmul basarabean, aducând pe șantier 800 de zidari și 17000 de ajutoare [10, p. 61].

La 5 iulie 1484 Chilia a fost atacată dinspre uscat și de pe apă de trupele otomane în frunte cu sultanul Bayezid al II-lea, sprijinite de munteni

și tătari din Crimeea [13, p. 156-159]. Cronica otomană „Istoria sultanului Bayezid” („Tarih-i Sultan Bayezid”) glăsuiește: „Necredincioșii dinlăuntru prejudiciați, ne mai având putere față de cucerirea oamenilor casei Islamului, conform tradiției [musulmane] au remis fortăreața prin *aman* (predare – n.a.)” [16, p. 422]. Din 15 iulie 1484 vestita întăritură îi aparține Semilunii aproape trei secole. Otomanii o numeau Eni Kili (Chilia Nouă). Aici a fost cantonată o garnizoană formată din ieniceri. Vechea fortificație din insulă, numită de otomani Eski Kili (Chilia Veche), a devenit punct vamal și bază pentru nave militare.

La 21 august 1770 cetatea danubiană a capitulat în fața trupelor rusești conduse de general-porucicul Nikolai Repnin [13, p. 250], dar conform tratatului de pace de la Küçük Kaynarca din 10 iulie 1774, Chilia a fost întoarsă Înaltei Porți. La 18 octombrie 1790 cetatea s-a predat din nou armatei țariste, însă conform tratatului de pace de la Iași din 29 decembrie 1791, Chilia a fost cedată otomanilor. Localitatea danubiană a fost ocupată la 9 decembrie 1806 de detașamentul generalului rus Andrei Zass (Andreas Burchard Friedrich von Sas), practic fără rezistență din partea garnizoanei otomane [23, p. 521]. În 1807 Chilia, împreună cu alte așezări aflate anterior în posesia Porții, a fost subordonată divanului Țării Moldovei. Conform tratatului de pace de la București din 16 mai 1812 care a divizat Moldova în două părți, Chilia, ca și teritoriile între Prut și Nistru, a fost pusă sub stăpânirea țaristă, fiind inclusă în sistemul defensiv al Imperiului Rus. Lucrările de reparație ale cetății au continuat aici până în 1856 [3].

Fortăreața Chiliei a fost aruncată în aer și desființată ca obiectiv militar în 1856, când partea de sud a Basarabiei împreună cu orașele Chilia, Ismail și Vâlcov a fost retrocedată Principatului Moldovei. Mult timp locuitorii orașului au folosit piatra din cetate ca material de construcție pentru edificarea caselor și dependințelor. Încă la începutul secolului al XX-lea se mai vedeau ici-colo ruinele curtinelor. Ultimele fragmente ale piesei defensive au dispărut în anii '30-'50 ai secolului trecut după finisarea amenajării teritoriului portului fluvial al Chiliei și cel al actualului elevator.

Astăzi din acest avanpost dunărean nu s-a păstrat absolut nimic, toate resturile zidurilor care se mai vedeau în secolul al XX-lea fiind rase până la sol. Din când în când în timpul unor lucrări de construcție și reparație în zona portuară și cea a elevatorului ieșeau la iveală fragmente ale unor

Fig. 1. Planul fortificației bastionare otomane a Chiliei (AMIRM, F. 846, inv. 16, d. 22022).

elemente defensive, dar acestea erau astupate în mod grabnic cu beton și asfalt. Până în prezent nu s-a realizat nicio săpătură arheologică a ansamblului fortificat de la Chilia. Investigațiile arheologice ale acestui obiectiv defensiv de mare importanță pentru apărarea Europei de Sud-Est țin de viitor. Și numai izvoarele documentare – narrative, iconografice, cartografice, topografice și grafice ne amintesc despre amenajările defensive ale Chiliei.

În continuare vom examina două documente ce țin de cetatea Chilia, descoperite de noi în Arhiva Militară-Istorică de Stat a Rusiei din orașul Moscova: primul reprezentând un plan al fortificației bastionare otomane¹ (Fig. 1) [2], iar cel de-al doilea având vederi ale cetății de piatră construită în perioada moldovenească (Fig. 2) [1]. Amintim că ansamblul defensiv al Chiliei era compus din citadela interioară patrulateră, atribuită genovezilor, centura exterioară de zid, ridicată pe timpul lui Ștefan cel Mare, și cetatea bastionară otomană proiectată și edificată la sfârșitul secolului al XVIII-lea de inginerul francez François Kauffer (Fig. 3).

Planul sus-menționat întocmit, cel mai probabil, de inginerul Kauffer ar putea fi datat cu anii 1795-1797 – anume atunci specialistul francez s-a

ocupat de reconstrucția complexului defensiv al Chiliei [19, p. 314]. Se știe că inginerul Kauffer, angajat în slujba sultanului Selim al II-lea, a făcut parte din agentura secretă a Imperiului Rus [19, p. 314]. Iată ce scrie în 1799 ambasadorul Rusiei la Istanbul Vasili Tomara vicecancelarului Fiodor Rastopcin: „Vă propun aici lista cu diferite planuri pe care le voi transmite amiralului contele Kușelev. Nici unul din ele nu poate fi obținut decât prin inginerul Kauffer... În afară de această trebuie să vă informez că la prima cerință el s-a arătat gata să slujească Majestății Sale Imperiale... și a menționat doar imposibilitatea, din cauza volumului mare de lucru, de a furniza toate planurile care figurează în listă până la sfârșitul iernii viitoare, sau de a le face câte o copie. I-am acceptat propunerea, am ordonat să se apuce de lucru și am să transmit <planurile> în loturi Majestății Sale contele Kușelev. Însă folosind pe acest ofițer în asemenea mod, mă simt obligat să-i ofer un salariu anual. Gândindu-mă la suma acestuia, mi se pare că 3000 de piaștri vor fi de ajuns. Și atunci, în urma conferirii gradului care deja a avut loc, și promisiunii în cazul părăsirii serviciului turcesc, s-ar putea de recurs la serviciile lui pentru toate tipurile de lucrări

conform talentelor sale, pe care, apropo, el începe să le facă, considerându-se deja un veritabil ofițer rus, dar nu de aceea că acordă servicii unei țări străine în speranța recompensei pentru eforturile sale...” [11, p. 21]. Astfel, angajând pe inginerul Kauffer la un salariu mai bun decât cel pe care îi plătea sultanul, autoritățile rusești au obținut mai multe copii ale proiectelor noilor cetăți, precum și alte date valoroase privind numărul de luptători din garnizoane, numărul de muncitori antrenați în construcție ș.a. Rușii erau foarte interesați în informațiile lui Kauffer, de aceea se dorea ca secretul inginerului francez „să nu fie în mâinile multora” [22, p. 42-43]. Se știe că inginerul francez îi transmitea regulat copiile planurilor și proiectelor cetăților din Moldova, multe dintre care le descoperim și astăzi în arhivele Rusiei.

Pe planul sus-menționat al lui Kauffer este înfățișată fortificația bastionară a Chilieii deja construită. Aceasta înscrie în plan o formă apropiată de un pătrat cu latura de circa 300 m, fiind înzestrată cu trei bastioane de colț identice, de tip „pană” (cu două fețe, două flancuri și gorja deschisă), și un bastion de colț dublu, asimetric, de contur neregulat (cu o față și două flancuri și, respectiv, cu două fețe și două flancuri). Configurația bastionului dublu situat în apropierea Dunării este determinată de forma citadelei patrulateră și de particularitățile reliefului. Acest element defensiv este protejat dinspre râu de o palisadă (arătată cu linie punctată), constând din pari verticali cu vârful ascuțit, pe care turcii o numeau *șaranpo*. Fețele și flancurile tuturor bastioanelor sunt perforate de deschideri pentru tragere destinate pieselor de artilerie. Fortificația dispune de patru poligoane și glacis organizat. Dinspre uscat este împrejmuțată de un șanț umplut cu apă și o cale acoperită, dotată cu trei piețe de arme de formă triunghiulară. Calea acoperită, concepută conform sistemului de fortificare de tip Vauban, este secționată de mai multe traverse cu ocolire din față. Se observă că în fortificația bastionară ridicată pe locul cetății de piatră au rămas intacte unele elemente ale întăririi moldovenești: două turnuri prismatice ale citadelei, plasate diagonal, și trei turnuri ale centurii exterioare de zid. Piesa defensivă otomană are două intrări principale: dinspre sud și dinspre nord. Accesul de nord este supravegheat dinspre curte de vechiul turn de piatră de plan octogonal. Următorul turn al cetății moldovenești se află în imediata vecinătate a citadelei, în fața vechiului șanț de apărare. Cel

de-al treilea turn practic se alătură curtinei de est în partea ei de mijloc. Două poduri fixe construite deasupra șanțului acvatic asigură circulația între piețele de arme și porțile de acces. Spațiul intramural este divizat într-o rețea de carouri, plasate sub unghiuri de 90° și 45°. Această grilă impune o anumită geometrie construcțiilor din curtea interioară. Cazarmile și dependințele militarilor dispun de planimetrii determinate de rețeaua trasată de Kauffer. Unele construcții înscriu planuri dreptunghiulare și pătrate, fiind compoziționate în baza unor moduluri. Pe locul fostei biserici moldovenești, mai aproape de curtea de vest, găsim o moschee de plan rectangular cu acoperiș în patru ape cu coamă. Din partea fațadei edificiului de cult este individualizat de o colonadă, iar zidului de vest i se alătură un minaret cu baza pătrată. În apropierea bastionului dublu poate fi văzută baia garnizoanei, de plan dreptunghiular alungit, cu o cupolă sferică în axă.

În partea de jos a documentului este indicată scara în *toise*-uri. Într-un colț al foi se află inscripția făcută în limba rusă: „Planul cetății postului Chilia, din desenele tehnice ale inginerului Kauffer”. Aceasta apare mai târziu, atunci când documentul otoman ajunge în posesia rușilor. Inscripțiile de pe plan, făcute de desenator în limba turco-osmană, nu au fost descifrate până în prezent. Am putut să le citim cu ajutorul filologului Mehmet Tütüncü de la Centrul de Cercetări ale lumii Turcice și Arabe SOTA (Stichting Onderzoek Turkse en Arabische wereld) din Haarlem, Olanda². Astfel, elementul de nord al bastionului dublu, cel cu patru flancuri, este indicat ca (?) *tabya* (1), adică bastion, iar citadela ca *cebehane* (2), fapt care confirmă că aceasta a fost reamenajată de otomani ca depozit de muniții. Elementul de sud al bastionului dublu, cel cu trei flancuri, este numit *Eşsiz* (?) *tabya* (3), adică Bastionul Unical sau Bastionul Neobișnuit. Pe latura de sud a fortificației sunt menționate (?) *kapusu* (4), adică poarta de acces, *cisr* (5), adică pod, *koğuşhane* (6), adică corpul de gospodărie și *Parmaklı kapu* (7), adică Poarta cu hersă/cu „degete”. Pe bastionul de sud-est se poziționează următoarele inscripții: *Paşa tabyası* (8), adică Bastionul Pașei, și *Taş kapusu* (9), adică Poarta de piatră. În exteriorul curtinei de est sunt indicate *hendek* (?) (10), adică șanț, și *Maiyyet mahalli* (?) (11), adică mahalaua comunității. Pe bastionul de nord-est se află două inscripții: *tabya kıslası* (12), adică cazarma bastionului, și (?) *tabyası* (13), adică bastion. Pe latura de nord a fortificației sunt indicate *cisr*

Fig. 2. Vederi ale orașului Chilia (AMIRM, F. 438, inv. 1, d. 502).

(14), adică pod, și *karakolhane* (?) (15), adică postul/ghereta de strajă. Bastionul de nord-vest este numit (?) *Ağa tabyası* (16), adică Bastionul Agalei. Tot aici pot fi citite următoarele inscripții: *Su kapusu* (17), adică Poarta dinspre apă, și *Ağa kapusu* (18), adică Poarta Agalei. În exteriorul laturii de est a cetății bastionare sunt menționate (?) *seğirdim* (19), adică șanț, și *geçidi Tuna* (20), adică trecerea înspre Dunăre. În *intramuros* apar următoarele inscripții: *tabya kışlası* (21), adică cazarma bastionului, *zir-i zemin* (22), adică beci, *hamam* (23), adică baia de tip *hammam*, *Sultan Beyazıd Cami-i Şerifi* (24), adică moscheea sultanului Bayezid, *yeniceri kışlası* (25), adică cazarma ienicerilor, *anbar* (26), adică hambarul, *tophane kışlası* (27), adică cazarma armurierilor, *cebehane* (28), adică depozitul de muniții ș.a.

Cel de-al doilea desen descoperit de noi și propus spre examinare înfățișează „vederi ale orașului Chilia”. Acesta este inclus într-un document color nedatat, realizat de inginerii militari ruși. Documentul în cauză mai conține „Planul castelului în așezarea Isaccea cu indicarea în ce stare se afla înainte de demolare” și „Planul castelului în așezarea Tulcea cu indicarea în ce stare se afla înainte de demolare”. Vederile orașului Chilia prezintă de fapt patru desfășurate ale cetății medievale de piatră văzute dinspre est, sud, vest și nord. Se observă o mare asemănare a celor patru desene des-

coperite de noi cu reprezentările aceleiași fortificații, descoperite de istoricul Igor Sapozhnikov în fondurile Bibliotecii Naționale a Rusiei din orașul Sankt Petersburg [25, p. 22, Fig. 7]. Acestea apar în documentul intitulat „Vederi ale orașului Chilia, 1770” [4], ce reprezintă un original-ciornă pentru un alt document iconografic, desenat deja pe curat [5]. Totuși în cazul nostru nu este vorba de o copie exactă a desenelor publicate de I. Sapozhnikov. Se observă mai multe diferențe în reprezentări:

1. *Vederea dinspre est*. Turnul din stânga desfășuratei nu dispune de metereze, iar forma acoperișului diferă; al doilea turn din stânga desfășuratei nu dispune de metereze pe o față; al doilea turn din dreapta are o singură deschidere de tragere pe o față, dar nu două;

2. *Vederea dinspre sud*. Turnul din centrul desfășuratei are pe o față două, dar nu trei deschideri pentru tragere; al treilea turn din dreapta are pe o față două, dar nu trei metereze; al doilea turn din stânga are două, dar nu trei metereze;

3. *Vederea dinspre vest*. Al doilea turn din stânga desfășuratei are pe o față două metereze, dar nu una singură, iar pe altă față trei, dar nu patru metereze;

4. *Vederea dinspre nord*. Al treilea turn din dreapta desfășuratei are pe o față două metereze, dar nu niciuna, iar pe altă față două metereze, dar nu niciuna; al doilea turn din dreapta are două,

dar nu trei metereze; turnul din dreapta are cinci, dar nu două metereze.

În același timp, diferă formele coroanelor copacilor și numărul gabioanelor ce protejează turnurile și curtile. Totuși marea asemănare a desenelor ne conduce la concluzia că documentul nedatat putea fi realizat în același an 1770, atunci când trupele general-porucicului Nicolai Repnin au ocupat orașul și cetatea Chilia. Documentul publicat de I. Sapozhnikov putea servi ca ciornă, iar documentul nostru putea fi o variantă definitivată, cu mai multe detalii precizate.

Izvorul iconografic examinat ne informează despre planimetria turnurilor (de plan rectangular, de plan hexagonal, de plan octogonal și de plan complex), volumetria acestora (prismatice cu patru, șase și opt fețe, cilindrice, cu rezalit, cu nivelul superior în consolă, cu coronament-tur-nulet), forma acoperișurilor acestora (piramidale în patru, șase și opt fețe, conice, în două sau patru pante cu coamă), forma merloanelor (rectangulare simple, rectangulare cu terminația în două pante plasată transversal sau longitudinal), forma deschiderilor pentru tragere (pătrate, dreptunghiulare, de tip *fenta*), forma acceselor (dreptunghiular, terminat în arc în plin cintru în partea superioară). Pe desen este înfățișată și citadela de piatră cu turnuri de diferită înălțime situată după un zid interior dotat cu un turn de observare. În fața complexului defensiv se află mai multe gabioane în formă de trunchi de con (coșuri înalte împletite din nuiele și umplute cu pământ – n.a.), aranjate într-un singur nivel sau în două, făcând parte din prima linie de apărare. Pe vederea dinspre nord apare, după ziduri crenelate, vârful minaretului moscheii sultanului Bayezid. Pe aceeași desfășurată, în partea stângă, sunt reprezentate două elemente verticale ale *șaranpo*-ului de lemn, cu partea superioară ascuțită. Acest dispozitiv defensiv proteja cetatea dinspre Dunăre. Dinspre nord și sud terenul din fața întăriturii este plan și pe alocuri terasat, iar dinspre est și vest nu înregistrăm lucrări de îndreptare a formelor de relief.

Plasarea unor turnuri și curtile în cadrul desfășurătorilor, precum și anumite imprecizii în reprezentări față de punctele cardinale denotă faptul că desenatorul a realizat vederile fortificației mai târziu, după memorie, utilizând schițele și ciornile făcute la fața locului. Putem vorbi de unele denaturări ale dimensiunilor și proporțiilor reale, de anumit schematism în reprezentare, de anumite erori ș.a. Și totuși izvorul examinat oferă infor-

mații privind elementele componente și detaliile arhitecturale ale citadelei și cetății lui Ștefan cel Mare de la Chilia, numită în Evul Mediu „poarta creștinătății” [6, p. 343-351], „cheia a toată Țara Moldovei, a Ungariei și a Țării de pe Dunăre” [13, p. 158] și „plămânii Moldovei” [21, p. 59].

Vestigiile citadelei de piatră atribuite genovezilor se regăsesc astăzi acoperite de pământ, pe teritoriul elevatorului din localitate, construit în perioada interbelică. Resturile cetății moldovenești, demolate de otomani la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se află pe teritoriul portului și cel al fostului spital orașenesc. Ultima fortificație a Chiliei, cea bastionară, edificată la inițiativa Înaltei Porți și aruncată în aer de militarii ruși, nu mai dispune de construcții supraterane – în prezent se pot vedea la suprafață doar câteva porțiuni ale șanțului de apărare, unele fiind reamenajate în iazuri în actualul parc orașenesc. Rămășițele debarcaderului turcesc – ziduri din blocuri de piatră fasonată și piloni masivi de piatră – se găsesc pe malul Dunării, pe teritoriul unității militare de frontieră.

Note

¹ Acest plan a fost publicat pentru prima dată în: Șlapac M. Cetățile bastionare din Moldova (sfârșitul secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea). Chișinău: ARC, 2016, p. 108.

² Ținem să mulțumim domnului Mehmet Tütüncü pentru ajutorul acordat la descifrarea inscripțiilor.

Bibliografie

1. Arhiva Militară-Istorică de Stat a Rusiei din orașul Moscova, în continuare AMIRM. F. 438, inv. 1, d. 502.
2. AMIRM. F. 846, inv. 16, d. 22022.
3. AMIRM. F. 349, inv. 17, d. 2531.
4. Biblioteca Națională a Rusiei din orașul Sankt Petersburg, în continuare BNR. Secția de manuscrise. F. 855, d. 242/2, f. 41.
5. BNR. Secția de manuscrise. F. 855, d. 242/2, f. 40.
6. Bogdan I. Documentele lui Ștefan cel Mare. Vol. II. București: Atelierele grafice Socec & Co, Societate Anonimă, 1913.
7. Călători străini despre Țările Române. Vol. I. București: Editura Științifică, 1968.
8. Chirtoagă I. Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea). Chișinău: Editura Prut Internațional, 2004.
9. Costăchescu M. Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. Vol. II. Iași: Viața Românească, 1932.
10. Cronica moldo-germană. În: Revista istorică română. V-VI. București, 1935-1936.
11. Frumin M. François Kauffer: at home among strangers, a stranger at home. The fate of a cartographer in foreign service in the age of empires. În: Восточный

Fig. 3. Planul întăriturilor medievale ale Chilie. Reconstituire pe actualul plan topografic (variantă de autor).

архив. 2 (24). Москва, 2011 / Frumin M. François Kauffer: at home among strangers, a stranger at home. The fate of a cartographer in foreign service in the age of empires. În: Vostochnyi arhiv. 2 (24). Moskva, 2011.

12. Ilescu O. Localizarea vechiului Licostomo. În: Studii. Revistă de Istorie. 25. București, 1972, 3.

13. Iorga N. Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe. București: Institutul de Arte Grafice Karl Göbl, 1900.

14. Mărculeț V. Chilia – subiect de dispută între Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun. În: Revista Bistriței. XXIII. Bistrița, 2009.

15. Panaiteșcu P.P. Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chilie. În: 16. Romanoslavica. III. București, 1958.

16. Pienaru N. Cronica otomană „Tarih-i Sultan Bayezid” (T.K.S.M., fond Revan 1272). În: Analele Putnei. IX. 2013, 1.

17. Racoviță C. Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei 1387-1432”. În: Revista istorică română. X. București, 1940.

18. Rădvan L. Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea). Iași: Editura Universității „A.I. Cuza”, 2011.

19. Șlapac M. Cetățile bastionare din Moldova (sfârșitul secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea). Chișinău: ARC, 2016.

20. Ureche Grigore. Letopisețul Țării Moldovei. Chișinău: Editura Hiperion, 1990.

21. Ursu I. Ștefan cel Mare și turcii. București: Editura și Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1914.

22. Валькович А.М., Капитонов А.П. Фельдмаршал Кутузов. Документы, дневники, воспоминания. Москва, 1995 / Val'kovich A.M., Kapitonov A.P. Fel'dmarshal Kutuzov. Dokumenty, dnevniki, vospominania. Moskva, 1995.

23. Военная энциклопедия. Санкт-Петербург: Т-во И.Д. Сытина, 1913 / Voennaia entsiklopedia. Sankt-Peterburg: T-vo I.D. Sytina, 1913.

24. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Под ред. А.Н. Тихомирова. Москва, 1950 / Novgorodskaiia pervaia letopis' starshego i mladshego izvodov. Pod red. A.N. Tikhomirova. Moskva, 1950.

25. Сапожников И. Топография фортеці та міста Кілії за описами графічними джерелами 1650-х – 1790 рр. În: Старожитності Лукомор'я (Antiquities of Lukomorie). Електронний історичний журнал. №2(2), 2020 / Sapozhnikov I. Topografia fortetsi ta mista Kilii za opysamy grafichnymy dzherelamy 1650-kh – 1790 rr. In: Starozhytnosti Lukomor'ia (Antiquities of Lukomorie). Elektronnyi istorychnyi zhurnal. No 2(2), 2020.